

مطالعه سنجش تفاوت میزان دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال در استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای

دکتر سید محمدرضا رشیدی آل‌هاشم*، دکتر علی باقی نصرآبادی**

دکتر اقباله عزیزخانی***، سمیه ملکی****

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۸/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۳/۲۹

چکیده

پژوهش حاضر با هدف سنجش میزان دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال در استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای انجام شده است. در این پژوهش، از مدل چند بعدی گلاک و استارک بهره برده‌ایم. این پژوهش به روش پیمایشی انجام شد. جامعه آماری آن، دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال بودند که شمارشان ۲۴۸۳ نفر می‌باشد. حجم نمونه دربردارنده ۳۳۵ نفر است که با استفاده از فرمول کوکران به دست آمده است. روش نمونه‌گیری، طبقه‌ای نسبت به حجم برحسب تعداد مدرسه‌ها بوده است. ابزار سنجش فرضیه‌ها پرسشنامه است. پرسشنامه نیز به شکل طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای بود و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از دو شیوه آمار توصیفی و استنباطی و با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS، پس از تهیه جدول ماتریس، اطلاعات در قالب جدول‌های یک‌بعدی و دوبعدی تنظیم شد. یافته‌های پژوهش نشانگر این بودند که میزان دین‌داری و بعدهای آن که دربردارنده بعد اعتقادی، مناسکی و عاطفی است در استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای تفاوت دارند. دین‌داران جامعه آماری ما کمتر از ماهواره استفاده می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: شبکه‌های ماهواره‌ای، بعد اعتقادی دین‌داری، بعد مناسکی دین‌داری، بعد عاطفی

دین‌داری، بعد پیامدی دین‌داری.

dsr.rashidi@gmail.com

*. نویسنده مسئول: استادیار دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)

**. استادیار پژوهشگاه امام صادق(ع)

***. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی - واحد خلخال

****. کارشناس ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی

مقدمه

دین‌داری مفهومی است که پژوهشگرهای علوم اجتماعی به آن بسیار توجه کرده‌اند. نقشی که دین در جامعه برعهده دارد و نیز تأثیر آن در جامعه، به میزان تعهد و پای بندی افراد آن جامعه بستگی دارد. به بیان دیگر، عامل بودن اثر دین‌داری را افزایش می‌دهد. یکی از راه‌های سنجش این میزان، پژوهش در عقاید، شناخت و مناسک دینی افراد است. با گذشت زمان، به پیروی از تغییرهایی که در ارزش‌های موجود رخ می‌دهد، نقش دین، چه در بعد اجتماعی و چه در بعد فردی، دگرگون می‌شود. بنابراین، می‌توان گفت که یکی از عوامل مؤثر بر رفتار و نگرش انسان‌ها در جامعه، دین‌داری است.

علامه طباطبایی بر این باور است که دین تنها به نیایش و ستایش خدا نپرداخته، بلکه برای همه شئون فردی و اجتماعی انسان دستورهای جامع و مقررات ویژه‌ای وضع کرده است. از نظر وی دین، عقیده‌ها و یک سلسله دستورهای عملی و اخلاقی است که پیامبران از طرف خداوند برای راهنمایی و هدایت بشر آورده‌اند، اعتقاد به این عقیده‌ها و انجام دادن این دستورها، سعادت و خوشبختی انسان را در دو جهان در پی دارد. ایشان در تفسیر المیزان دین را مجموعه معرفت‌های ناشی از مبدأ و معاد و قانون‌های اجتماعی، عبادت‌ها و معامله‌ها می‌داند که از راه وحی و نبوت به بشر رسیده، نبوتی که درستی‌اش با برهان ثابت شده و نیز مجموعه‌ای از اخبار که روایت‌گر صادق از آن خبر داده، روایت‌گری که صادق بودنش نیز با برهان ثابت شده است. در جای دیگر می‌نویسد: دین نظام عملی برپایه اعتقاد است که مراد از اعتقاد در این مورد تنها علم نظری نیست؛ زیرا علم نظری به تنهایی به عمل نیاز ندارد، بلکه مراد از اعتقاد، علم به بایستگی پیروی برابر اقتضای علم قطعی است (طباطبایی، ۱۳۹۶).

از دید اندیشمندان علوم اجتماعی دین، تقسیم جهان به دو دسته نموده‌های مقدس و غیرمقدس است (آرون، ۱۳۷۵: ۱۲). آن‌ها استدلال می‌کنند که دین با مناسک از راه مشارکت در مراسم مذهبی قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساس‌های اخلاقی و اجتماعی از همین راه افزایش می‌یابد (همیلتون، ۱۳۷۷: ۸۲).

تأمل متفکران در گذشته، بیشتر به محتوای دین و سرگذشت تاریخی ادیان بوده

است و کمتر به سراغ بحث‌هایی چون دین‌داری و مطالعه تغییرهایی در احوال فردی رفته‌اند. در دوره‌های جدید «عینیت» در دانش و «فردیت» در جامعه اهمیت یافته‌اند و با رشد بررسی در جریان‌های عرفی، وضع دینی جامعه و تغییرهای دین‌داری اهمیت پیدا کرده و متفکرهای دین‌پژوه به واکاوی و معرفی شاخص‌های آن مشغول شده‌اند.

«دینی بودن»^۱ عنوان دربرگیرنده هر فرد یا پدیده‌ای است که ارزش‌ها و نشانه‌های دینی در آن نمایان می‌شود. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان شناخته می‌شود. فرد دین‌دار، از یک‌سو، خود را عامل اجرای فرمان‌ها و سفارش‌های دینی می‌داند و از سوی دیگر، خواسته‌ها و ممارست‌های دینی او را به انسانی دگرگونه با دیگران بدل می‌سازد. بنابراین، به دو شیوه یا با دو نشانه می‌توان او را از دیگران باز شناخت. یکی از راه «پابندی» و عمل‌گرایی دینی‌اش و دیگری از «پیامد» دین‌داری و آثار آن در فکر، جان و رفتار فردی و اجتماعی او. دغدغه اصلی گرهارد لنسکی بررسی همین تأثیرهای دین و دین‌داری در زندگی جاری و نهادهای عرفی است. پس دین‌داری به طور کلی، یعنی داشتن «خواست دینی» به شیوه‌ای که نگرش، گرایش و کنش‌های فرد را متأثر سازد (همیل فارب، ۱۹۷۷).

رویکردهای جامعه‌شناختی نسبت به دین هنوز به شدت زیر تأثیر اندیشه‌های سه نظریه‌پرداز کلاسیک جامعه‌شناسی، یعنی مارکس، دورکیم و وبر است. هیچ یک از این سه جامعه‌شناس خود مذهبی نبودند و همگی فکر می‌کردند که اهمیت دین در دوران امروزی کاهش خواهد یافت. آن‌ها بر این باور بودند که مذهب به شکل اساسی یکی خیال است و طرفدارهای مذهب‌های گوناگون ممکن است به طور کلی در مورد اعتبار اعتقاداتی که دارند و مراسم‌هایی که در آن شرکت می‌کنند، متقاعد شده باشند (گیدنز، ۱۳۸۷: ۴۹۷).

دین برای انسان است؛ پس به جنبه‌ها و بعدهایی فراتر از بعدهای مادی وجودی انسان می‌پردازد. اما برعکس، دین‌هایی را می‌توان یافت که تنها به برخی از ابعاد وجودی انسان می‌پردازند و به بعدهای دیگر توجه نمی‌کنند.

الیاده (۱۹۹۶)، مگیر (۱۹۹۷) و گلاک و استارک (۱۹۶۵) از جمله کسانی هستند که با توجه به بعدها گوناگون و تنوع در دین، موضوع را تحلیل کرده‌اند. همچنین درباره وجود ابعاد در دین، در اسلام نیز تعبیرهای گوناگونی وجود دارد که از سه بعد «اعتقادات»، «احکام» و «اخلاق» صحبت شده است (مطهری، ۱۳۶۹: ۳۸).

تغییر در فناوری ارتباطی و به کارگیری تجهیزات ماهواره‌ای برای پخش برنامه‌های تلویزیونی، از تحول‌های سال‌های حاضر است که امکان دریافت پیام‌های مستقیم را از آن سوی مرزها فراهم می‌کند. این نوع دریافت، از محتواهای متفاوت فرهنگی اثرپذیر بوده، مطالعه‌های نویی را در دوره کنونی زمینه‌چینی کرده است؛ به طوری که بخش بزرگی از تغییر در الگوها، نگرش‌ها و رفتارهای جوانان از آن اثر پذیرفته‌اند. این نوع ارتباطات را از راه دور ارزیابی می‌کنند. جوانان تمایل زیادی به استفاده از شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای دارند و خانواده‌ها نیز آن‌ها را در این مسیر همراهی می‌کنند. همراهی خانواده با جوانان در این زمینه، راه را برای پذیرش رفتارهای جدید هموار می‌کند. ساعت‌های زیاد استفاده، آشنایی با انواع شبکه‌ها، و توجه به برنامه‌های شاد و موزیکال از ویژگی‌های رفتار مصرفی آن‌ها شمرده می‌شود. بیشتر مردم از این شبکه‌ها استفاده می‌کنند. برنامه‌های این شبکه‌ها در شیوه پوشش و گویش و به ویژه اعتقادات مذهبی آن‌ها تأثیر دارد.

پژوهش‌های انجام‌شده در داخل کشور نشان می‌دهد که میزان دین‌داری در بین افرادی که روزانه از شبکه‌های ماهواره‌ای استفاده می‌کنند، کمتر از افرادی است که از این شبکه‌ها استفاده نمی‌کنند. با توجه به بحث‌های یادشده، در پی پاسخگویی به این سؤال هستیم: آیا میزان دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال با میزان استفاده آنها از شبکه‌های ماهواره‌ای ارتباط دارد؟

در تعالیم دینی بر ویژگی‌های تسکین‌دهنده دین اشاره شده است. از آیه «الا بدکر الله تطمئن القلوب» می‌توان فهمید که با روی آوردن به مذهب، روح به آرامشی رهنمون می‌شود که انسان را از بیماری‌ها و ناآرامی‌های بسیاری برحذر می‌دارد.

سنجش دین‌داری از موضوع‌های پژوهشی است که اهمیت آن را از کثرت تلاش‌های صورت گرفته برای سنجش آن در سال‌های اخیر، می‌توان دریافت. از آنجایی

که دین برای انسان و اجتماع مهم است و مطالعه دین‌داری برای جوامعی نظیر ما که دین در سطح‌های گوناگون آن نقش و نفوذ مؤثری دارد، تقاضای به مراتب بیشتری دارد. اگر چه ارتباط میان انسان‌ها عمری هزاران ساله دارد، پژوهش‌های علمی درباره ارتباط جمعی و وسایل ارتباطی، نسبتاً جدید است. نقش رسانه‌ها در سده معاصر، هر روز بیش از پیش برجسته شده است. رسانه‌ها امروز به واسطه کشف و به کارگیری فناوری‌های جدید ارتباطی، تا عمق جوامع نفوذ کرده، از تأثیر بسزا و تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی افکار عمومی برخوردار شده‌اند. انسان در آخر قرن بیستم در حاله‌ای از امواج و دریایی از اطلاعات غوطه‌ور است و این طلیعه عصر جدیدی است که بر پایه اطلاعات و ارتباطات شکل خواهد گرفت. تنها افراد یا ملت‌هایی قادر به بهره‌گیری بهینه از امکانات عصر جدید خواهند بود که از قدرت و توان لازم برای سازماندهی اطلاعات و پالایش امواج برخوردار باشند (آسا برگر، ۱۳۸۳).

در سال‌های اخیر، نگرانی‌هایی درباره پابندی کم جوانان به ارزش‌ها و هنجارهای دینی و سنتی و افزایش کج‌روی‌های اجتماعی در سطح شهر و به ویژه در میان جوانان و نوجوانان اظهار شده است. دین‌گریزی یا بی‌تفاوتی و بی‌توجهی نسلی نسبت به دین و آسیب‌پذیری معنویت و دین‌داری در یک جامعه برای همه کسانی که برای انسان جایگاهی قائل‌اند و پیشرفت و آینده بهتری برای جامعه خود آرزو دارند و نمی‌توانند نسبت به ارزش وجودی انسان بی‌تفاوت باشند، سرنوشت ساز است. دور شدن مردم از دین و تضعیف و کم‌رنگ شدن ارزش‌ها و باورهای دینی به قدری اهمیت و ضرورت دارد که به بررسی و ریشه‌یابی این عوامل می‌پردازیم.

هدف اصلی این پژوهش، سنجش تفاوت میزان دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های خلخال در استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای است که در این راه، اهداف ویژه زیر را مدنظر قرار داده است:

۱. سنجش تفاوت بعد اعتقادی دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال در میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای؛

۲. سنجش تفاوت بعد مناسکی دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال، در میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای؛
۳. سنجش تفاوت بعد عاطفی دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال، در میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای؛
۴. سنجش تفاوت دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر خلخال، در میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای.

ادبیات تحقیق

پیشینه پژوهش

نتایج عمده	عنوان پژوهش	محقق و سال انجام تحقیق
هدف از تحقیق، سنجش میزان دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن بوده است. برای سنجش دینداری از الگوی گلاک و استارک استفاده شده است که دینداری را شامل ۴ بعد اعتقادی، تجربی، پیامدی و مناسکی تعریف کرده‌اند. در این بررسی، نقش عوامل جامعه‌پذیری مانند خانواده، مدرسه و وسایل ارتباط جمعی بر دینداری جوانان مورد بررسی قرار گرفته است.	سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن (دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی شیراز)	محمدصادق (۱۳۷۹)
یافته‌های پژوهش بیانگر این امر بود که افراد نمونه از عقاید و باورهای دینی بسیار قوی برخوردار هستند، به طوری که نزدیک به صددرصد پاسخگویان به وجود خداوند، عدالت خداوند، پیامبر اکرم (ص)، وجود قیامت و پیروی از ائمه اطهار (ع) اعتقاد دارند. ۸۶ درصد آزمودنی‌ها نماز می‌خوانند و ۹۴٪ روزه می‌گیرند. ۹۷٪ بر رازداری و ۸۵/۵٪ بر وفای به عهد و قول و قرارها تأکید دارند. ۸۱٪ آزمودنی‌ها به فداکاری در راه دفاع از میهن و ۷۴٪ به رعایت حقوق دیگران قائل بودند. از سوی دیگر، بین تحصیلات و شغل پدر، ناحیه محل تحصیل، با دین‌داری رابطه مثبت معنادار و بین درآمد و هزینه خانوار با دین‌داری رابطه منفی معنادار وجود دارد. نکته جالب این که میانگین اغلب شاخص‌های دین‌داری و بازده‌های تربیتی دختران بالاتر از پسران به دست آمد.	بررسی رابطه دین‌داری با بازده‌های تربیتی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر قم	سرمدی (۱۳۸۰)

محقق و سال انجام تحقیق	عنوان پژوهش	نتایج عمده
نوبخت (۱۳۸۷)	رابطه دین‌داری و گرایش به جهانی شدن در میان کارکنان منطقه ویژه انرژی پارس	سنجش میزان دین‌داری افراد براساس مدل چند بعدی گلاک و استاک صورت پذیرفته و گرایش به جهانی شدن نیز به عنوان (پدیده‌ای نوظهور و در حال شدن) به دلیل پیچیدگی ابعاد آن در چهار بعد: ارتباطات، فرهنگ، اقتصاد و سیاست مورد سنجش واقع شده است. نتایج تحلیل دو متغیره حاکی از وجود رابطه معنادار میان متغیرهای ابعاد چهارگانه دین‌داری (اعتقادی، عاطفی، مناسکی و پیامدی) و میزان کل دین‌داری با جهانی شدن می‌باشد. همچنین نتایج معادله رگرسیون بیانگر وجود رابطه‌ای مثبت و مستقیم بین دین‌داری و جهانی شدن است.
گنجی (۱۳۸۳)	تبیین وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه اصفهان	در این نوشتار، ابعاد متنوع دین‌داری براساس الگوی گلاک و استارک به پنج وجه اعتقادی، عاطفی، مناسکی، پیامدی و دانشی (فکری) تقسیم شده و شاخص‌های هر کدام از آنها با آموزه‌های اسلامی تلفیق گردیده‌اند.
موحد و همکاران (۱۳۸۵)	اسلام و دموکراسی، مطالعه جامعه‌شناختی رابطه بین دین‌داری و تمایل به دموکراسی در شیراز	یافته‌های این پژوهش نشانگر تمایلات زیاد مذهبی پاسخگویان و در کنار آن تمایل شدید آنان به دموکراسی و مشارکت سیاسی عمومی است. در عین حال، رابطه آماری معناداری میان دو متغیر تمایل به دموکراسی و دین‌داری مشاهده شده است. هم‌چنین تفاوت معنی‌دار میان مشاغل گوناگون نسبت به دموکراسی و عدم وجود تفاوت معنادار میان زنان و مردان، و وجود بیشترین میزان همبستگی میان ارزش‌های دینی با تمایل به دموکراسی از دیگر یافته‌های مهم این پژوهش است.

تعریف نظری و عملیاتی متغیرهای مستقل و وابسته

۱. بعد اعتقادی دین‌داری

تعریف نظری: آن چیزی است که انتظار می‌رود پیروان یک دین بدان اعتقاد داشته باشند. گلاک و استارک این باورها را در هر دین به سه نوع تقسیم کرده‌اند: «باورهای پایه‌ای مسلم، که ناظر بر شهادت به وجود خدا و معرفی ذات و صفات اوست. باورهای غایتگرا، که هدف و خواست خدا از خلقت انسان و نقش او در راه نیل به این هدف است. باورهای زمینه‌ساز که

روش های تأمین اهداف و خواست خداوند و اصول اخلاقی را که بشر برای تحقق آن اهداف باید به آن‌ها توجه کند، دربر می‌گیرد.» گلاک و استارک بُعد باور یا عقیدتی را بُعد ایدئولوژیکی نیز نامیده‌اند (گلاک و استارک، به نقل از سراج‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۴-۷۴).

تعریف عملی: این بعد از دین‌داری در این تحقیق با شاخص‌هایی، مانند: اعتقاد به خدا، زندگی پس از مرگ، اعتقاد به وجود شیطان و... با استفاده از طیف لیکرت سنجیده می‌شود (سؤالات ۹-۱۶).

۲. بعد مناسکی (عمل) دین‌داری

تعریف نظری: نظام اعتقادی در هر دینی وجود دارد، اما این اعتقادات به صورت مناسک نمود عینی می‌یابند. «تمام ادیان بنا بر اقتضای نوع الهیات خود، نحوه خاصی از عمل و زیست را بر مؤمن الزام می‌کنند که همان عمل دینی است. این عمل خواه‌ناخواه، در پرتو نظام فقهی و اخلاقی سامان می‌پذیرد.» بعد عمل یا مناسک، اعمال دینی مشخصی نظیر عبادت‌های فردی، نماز، روزه، صدقه، زکات و... را دربر می‌گیرد (گلاک و استارک، به نقل از سراج‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۴-۷۴).

تعریف عملی: این بعد از دین‌داری در این تحقیق با شاخص‌هایی مانند نماز خواندن، روزه گرفتن، خمس و زکات دادن و... با استفاده از طیف لیکرت سنجیده می‌شود (سؤالات ۲۴-۱۷).

۳. بعد تجربی دین‌داری

تعریف نظری: تجربه دینی با احساسات، تجربیات و درون فرد دیندار مرتبط است. احساسات و عواطف دینی وجه عالی تری از دینداری است که کاملاً قلبی و درونی بوده و برخلاف مناسک و مراسم آیینی نمود بیرونی ندارد. در واقع، تجربه واقعه‌ای است که شخص خواه به عنوان عامل و خواه به عنوان ناظر، آن را تجربه کرده و نسبت به آن آگاه و مطلع است. گلاک و استارک تجربه دینی را چندین نوع می‌دانند: تأییدی: حس مودت و تأیید به وجود خدا؛ ترغیبی: گزینش آگاهانه خدا و اشتیاق به او؛ شیدایی: حس صمیمیت و شور و وجد نسبت به خدا؛ و حیانی: مورد اعتماد خدا واقع شدن و کار گزار و فرستاده خداوند بودن (گلاک و استارک، به نقل از سراج‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۴-۷۴).

تعریف عملی: این بعد از دین‌داری، در این تحقیق با شاخص‌هایی، مانند: احساس معنویت در مکان‌های مذهبی، پوچ بودن زندگی بدون اعتقادات دینی، احساس رابطه نزدیک داشتن با خدا و... با استفاده از طیف لیکرت سنجیده می‌شود (سؤالات ۲۹-۲۵).

۴. شبکه‌های ماهواره‌ای

تعریف نظری: جان بروکشایر تامپسون معتقد است که استفاده از رسانه‌های ارتباطی (ماهواره) شامل آفرینش انواع جدید روابط اجتماعی و راه‌های تازه رابطه خود با دیگران است. افراد هنگام استفاده از رسانه‌های ارتباطی، وارد اشکال تعاملی می‌شوند که از جنبه‌های خاص، با نوع تعامل رودررو که خصیصه بیشتر برخورهای زندگی روزمره است، تفاوت دارد. افراد قادر به کنش دیگری هستند که از نظر فیزیکی غایب‌اند یا در واکنش به دیگری عمل می‌کنند که در محل‌های دور واقع شده‌اند. استفاده از رسانه‌های ارتباطی، سازمان‌های مکانی و زمانی اجتماعی را به طریقی بنیادین، دگرگون کرده است و اشکال تازه‌ای از عمل و تعامل و شیوه‌های جدیدی از اعمال قدرت می‌آفریند که دیگر پیوندی با سهم شدن در یک محل مشترک ندارند (تامپسون، ۱۳۸۰: ۹).

تعریف عملی: این متغیر در این تحقیق با شاخص‌هایی مانند استفاده از شبکه‌های فارسی‌زبان ماهواره، استفاده از شبکه‌های خارجی زبان ماهواره، دیدن فیلم، گوش دادن به موسیقی و... با استفاده از طیف لیکرت سنجیده می‌شود (سؤالات ۴۵-۳۰).

چارچوب نظری پژوهش

در انتخاب چارچوب نظری، بعد از مرور نظریه‌های مطرح شده در این پژوهش، از نظریات امانوئل کاستلز، یورگن هابرماس، لئون فستینگر، جان بروکشایر تامپسون و الگوی ابعاد دین‌داری گلاک و استارک برای بررسی رابطه بین متغیر مستقل و وابسته استفاده شده است.

- امانوئل کاستلز اثرهای گسترش رسانه‌های ارتباطی و مهم‌تر از آن، اثرهای گسترش فناوری‌های اطلاعات بر زندگی اجتماعی انسان‌ها را بررسی کرده است. به نظر کاستلز، افزون بر حوزه اقتصاد، حوزه‌های سیاست و فرهنگ (دین) نیز کاملاً تحت تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی قرار

گرفته و دگرگونی‌های عظیمی در آن‌ها پدیدار شده یا در حال پدیدار شدن است. کاستلز جامعه کنونی را با عنوان جامعه شبکه‌ای می‌نامد؛ یعنی جامعه‌ای که تمامی عناصر آن به واسطه فناوری اطلاعاتی در هم تنیده‌اند. در چنین جامعه‌ای دگرگونی‌های عظیمی در حوزه‌های هویت و فرهنگ پدیدار شده یا در حال ظهور است. از یک طرف، فرهنگ مدرن - غالباً غربی - در حال گسترش به سراسر جهان و بسط هژمونی خود است و از سوی دیگر، در برابر هژمونی این فرهنگ مدرن، در حوزه‌های دینی، فرهنگی، ملی، قومی و محلی مقاومت‌هایی در سراسر جهان (حتی در بخش‌هایی از جهان توسعه‌یافته) پدیدار شده است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۹).

به نظر او، بنیادگرایان دینی، ملی‌گرایان، محلی‌گرایان، طرفداران حقوق زنان و مدافعان محیط زیست، فاعلان (سوژه‌های) نوظهور در عصر اطلاعات هستند. آن‌ها امروز سنگر مبارزه با جهانی شدن را برپا داشته‌اند و هویت‌های جمعی خودشان را می‌سازند (پولادی، ۱۳۸۷).

عمومی‌ترین نظریه از میان تمام نظریه‌های هماهنگی و نظریه‌ای که گسترده‌ترین داده‌های تجربی را به وجود آورده است، نظریه ناهماهنگی شناختی لئون فستینگر است. این نظریه در عین حال، مناقشه‌زبانی نیز در حوزه روان‌شناسی اجتماعی ایجاد کرده است. مفهوم سازگاری و هماهنگی بر این فرض استوار است که ناهماهنگی موجب تنش روان شناختی یا ناسازگاری در انسان‌ها می‌شود که نتیجه آن فشار درونی برای از میان بردن یا کاهش ناهماهنگی و در صورت امکان، حصول هماهنگی است (سورین و تانکارد، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

برحسب نظریه ناهماهنگی، دو عنصر از آگاهی در رابطه‌ای ناهماهنگ قرار دارند. اگر با در نظر گرفتن این دو عنصر به تنهایی، مشاهده یک عنصر از عنصر دیگر پیروی کند. مثل دیگر نظریه‌های هماهنگی، در این نظریه اعتقاد بر این است که ناهماهنگی که از جهت روان شناختی ناراحت‌کننده است، شخص را به کوشش برای کاهش ناهماهنگی و حصول هماهنگی برمی‌انگیزد. و افزون بر کوشش برای کاهش ناهماهنگی، شخص فعالانه از موقعیت‌ها و اطلاعاتی که احتمال دارد ناهماهنگی را افزایش دهند، پرهیز می‌کند. در ناهماهنگی شناختی عناصر مورد بحث ممکن است: ۱. با یکدیگر بی‌ارتباط باشند، ۲. با یکدیگر سازگار باشند، ۳. با یکدیگر ناسازگار باشند. لازم نیست روابط از نظر منطقی با سازگاری یا ناسازگاری مرتبط باشند (سورین و تانکارد، ۱۳۸۱: ۲۲۶).

اما تأکید اصلی این نظریه بیشتر روی چگونگی استفاده افراد از اطلاعات است. اطلاعات جدیدی که افراد از رسانه‌هایی مثل ماهواره دریافت می‌کنند، ممکن است با اطلاعات و شناخته‌های افراد که بر اثر جامعه‌پذیری و تأثیر مکان و سرزمین دارند، ناهماهنگ یا ناسازگار باشد و افراد را دچار تنش شناختی کند و به سوی یکی از مهم‌ترین تنش‌ها یعنی تضعیف دین سوق دهند و در حوزه رفتار نیز ممکن است افراد با ناهنجاری‌های رفتاری بریده از واقعیت مواجه شوند. یورگن هابرماس نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان انتقادی، به ظهور فناوری‌های ماهواره‌ای و اطلاعات دیجیتال و تأثیر آن در فرایند جهانی شدن تأکید کرده است. به نظر وی، اگر چه مهم‌ترین بعد این جهانی شدن، جهانی شدن اقتصاد بوده، اما در عرصه‌های فرهنگی نیز گرایش به تولیدات فرهنگی خاص، نوعی همسازی در فرهنگ‌ها را به دنبال داشته است. وی معتقد است که فرهنگ کالایی شده امریکا نه تنها خود را بر سرزمین‌های دور تحمیل می‌کند، بلکه حتی در غرب نیز معنادارترین تفاوت‌ها را کمرنگ و ریشه‌دارترین سنت‌های محلی (دین‌داری) را سست بنیان کرده است (رفعت‌جاه و شکوری، ۱۳۸۴).

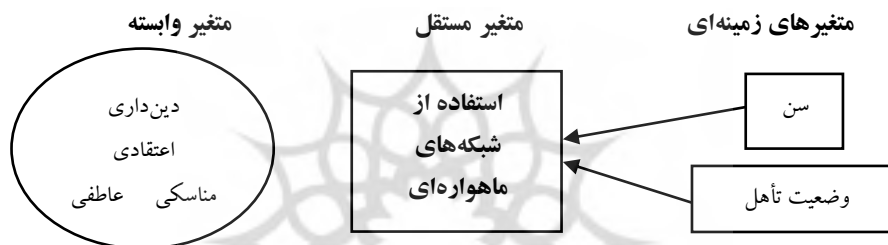
جان بروکسایر تامپسون معتقد است که استفاده از رسانه‌های ارتباطی، شامل آفرینش انواع جدید روابط اجتماعی و راه‌های تازه رابطه خود با دیگران است. افراد هنگام استفاده از رسانه‌های ارتباطی، وارد اشکال تعاملی می‌شوند که از جنبه‌های خاص، با نوع تعامل رودررو که خصیصه بیشتر برخوردهای زندگی روزمره است، تفاوت دارد. افراد قادر به کنش با دیگرانی هستند که از نظر فیزیکی غایب‌اند یا در واکنش به دیگرانی عمل می‌کنند که در محل‌های دور واقع شده‌اند. استفاده از رسانه‌های ارتباطی، سازمان‌های مکانی و زمانی اجتماعی را به طریقی بنیادین، دگرگون کرده است و اشکال تازه‌ای از عمل و تعامل و شیوه‌های جدیدی از اعمال قدرت می‌آفریند که دیگر پیوندی با سهم شدن در یک محل مشترک ندارند (تامپسون، ۱۳۸۰: ۹).

به اعتقاد تامپسون، تملک محلی محصولات جهانی رسانه‌ها، منبع تنش و ستیزه بالقوه نیز هست، زیرا محصولات رسانه‌ای می‌تواند تصاویر و پیام‌هایی را انتقال دهد که با ارزش‌های ملازم با شیوه سنتی زندگی (دین‌داری) برخورد تعارضی داشته باشند یا کاملاً از آن ارزش‌ها پشتیبانی نکنند. در بعضی از زمینه‌ها این ناهماهنگی می‌تواند بخشی از جاذبه محصولات رسانه‌ای باشد. این

محصولات به افراد کمک می کند که دوری یا فاصله‌ای را اختیار و بدیل‌هایی را تصور کنند و در نتیجه، کاربست‌های سنتی را زیر سؤال ببرند (تامپسون، ۱۳۸۰: ۲۱۸).

همچنین در این تحقیق از مدل دین‌داری چند بعدی گلاک و استارک استفاده کرده‌ایم. آن‌ها برای دین‌داری چهار بعد اصلی را با عنوان ابعاد عمومی الزام دینی مطرح کرده‌اند. این چهار بعد عبارت‌اند از: ۱. اعتقادی؛ ۲. مناسکی (عمل)؛ ۳. تجربی (عاطفی)؛ ۴. پیامدی (به نقل از احمدی، ۱۳۸۸).

- مدل تحلیلی پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

۱. بین بعد اعتقادی دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های خلخال و میزان استفاده آن‌ها از ماهواره تفاوت معنی‌داری وجود دارد.
۲. بین بعد مناسکی دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های خلخال و میزان استفاده آن‌ها از ماهواره تفاوت معنی‌داری وجود دارد.
۳. بین بعد عاطفی دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های خلخال و میزان استفاده آن‌ها از ماهواره تفاوت معنی‌داری وجود دارد.
۴. بین دین‌داری دانش‌آموزان دبیرستان‌های خلخال و میزان استفاده آن‌ها از ماهواره تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

روش‌ها و ابزارهای تحقیق

در این پژوهش از روش پیمایشی برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز استفاده خواهد شد. تحقیق توصیفی شامل مجموعه روش‌هایی است که هدف آنها توصیف کردن شرایط با پدیده‌های مورد بررسی است. اجرای تحقیق توصیفی می‌تواند صرفاً برای شناخت بیشتر شرایط موجود یا یاری دادن به فرایند تصمیم‌گیری باشد. تحقیق پیمایشی یکی از انواع تحقیق توصیفی است که برای بررسی توزیع ویژگی‌های یک جامعه آماری به کار می‌رود (سرمد و دیگران، ۱۳۷۹: ۸۰-۸۱).

جامعه آماری این تحقیق، دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر خلخال هستند که تعدادشان ۲۴۸۳ نفر است.

حجم نمونه در این تحقیق، شامل ۳۳۵ نفر است که با استفاده از فرمول کوکران
$$h = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{N(d)^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$
 و به شرح زیر تعیین شد.

$$N = 2483 \text{ (تعداد کل جامعه آماری)}$$

$$d = 0/05 \text{ (خطای احتمالی مجاز)}$$

$$t = 1/96 \text{ (ضریب اطمینان)}$$

$$P = 0/5 \text{ (احتمال وجود صفت)}$$

$$q = 0/5 \text{ (احتمال عدم وجود صفت).}$$

در این تحقیق از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با حجم برحسب تعداد مدرسه‌ها استفاده خواهد شد. در مرحله اول، تعداد دانش‌آموزان هر مدرسه را به کل جامعه آماری تقسیم می‌کنیم و سپس با ضرب در کل حجم نمونه، سهم هر مدرسه از حجم نمونه برآورد می‌شود. در مرحله دوم، کلاس‌های هر مدرسه شماره‌گذاری می‌شود و برحسب حجم نمونه مورد نیاز آن مدرسه، به صورت تصادفی ۱ یا ۲ کلاس از هر مدرسه انتخاب و سپس پرسشنامه‌ها توزیع می‌شود.

در این تحقیق، از پرسشنامه که رایج‌ترین تکنیک در تحقیق پیمایشی است استفاده شده است، پرسشنامه نیز به شکل طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای خواهد بود.

جدول ۱. حجم نمونه دانش آموزان با تفکیک مدرسه‌ها

ردیف	عنوان مدرسه	تعداد دانش آموزان	حجم نمونه
۱	علی بن ابیطالب	۲۰۸	۲۸
۲	امام خمینی و تیزهوشان	۲۶۸	۳۶
۳	دانش	۲۳۶	۳۲
۴	بهشتی	۱۳۱	۱۸
۵	شهید نامجو و باهنر	۵۰	۷
۶	مطهری	۵۰	۷
۷	آزادگان	۷۵	۱۰
۸	باقرالعلوم	۲۲۶	۳۱
۹	الزهراء	۳۳۵	۴۵
۱۰	سمیه	۲۱۸	۲۹
۱۱	نمونه دولتی عفت	۲۱۸	۲۹
۱۲	محدثه	۱۰۳	۱۴
۱۳	فضه و فدک	۳۶۵	۴۹
جمع کل		۲۴۸۳	۳۳۵

منبع: اداره کل آموزش و پرورش شهر خلخال

در این تحقیق از اعتبار صوری استفاده کرده‌ایم. اعتبار صوری مبتنی بر داوری و قضاوت متخصصان است. در اعتباریابی صوری دو سؤال مطرح می‌شود: اول، آیا ابزار، موضوع مورد نظر را می‌سنجد؟ دوم، آیا این ابزار فراهم شده نمونه مناسبی برای آن پدیده مورد نظر هست یا نه؟ به هر صورت باید به یاد داشت که اعتبار صوری وابسته به استقلال و منطق محقق است (قاضی طباطبایی، ۱۳۸۱: ۱۳).

در این باره، پرسشنامه تهیه شده به تعدادی از استادان خبره و برگزیده جامعه‌شناسی داده شد. وفاق آن‌ها در مورد شاخص‌ها، دلیل روشنی بر اعتبار پرسشنامه طراحی شده است. متداول‌ترین روش در سنجش قابلیت اعتماد استفاده از روش آلفای کرونباخ است. در بررسی آلفای کرونباخ که مقدار آن بین $1 < a < 1$ است، اگر آلفای کرونباخ مساوی یا بیشتر از

۷۰ درصد بود، می‌گوییم پرسشنامه دارای اعتماد است و اگر این مقدار منفی شد، بدین معناست که پرسشنامه دارای اشکالات فراوانی است. در واقع، آلفای کرونباخ، همگونی بین گویه‌ها را می‌سنجد (ساروخانی، ۱۳۸۴: ۲۸۹).

برای بررسی آلفای کرونباخ پرسشنامه تحقیق حاضر، ابتدا نمونه‌ای شامل سی پرسشنامه در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر خلخال که به صورت کاملاً تصادفی انتخاب می‌شوند، پخش خواهد شد. سپس از طریق نرم‌افزار (spss) برای هر کدام از متغیرهای مستقل، آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول ۲. ضریب آلفای کرونباخ

متغیر مستقل	آلفا
بعد مناسکی	۸۰
بعد اعتقادی	۶۴
بعد عاطفی	۷۶

پس از کدگذاری و به دست آمدن داده‌ها، آن‌ها را به وسیله رایانه و با نرم‌افزار spss پردازش کردیم. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از جداول توصیفی و تقاطعی استفاده شد و با استفاده از اطلاعات جداول به دست آمده، تجزیه و تحلیل اطلاعات صورت گرفت.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

سن:

مطابق با داده‌های به دست آمده از سن پاسخگویان، جدول فراوانی سن پاسخگویان در جدول (۳) ارائه شده است. جدول زیر توزیع سن پاسخگویان را نشان می‌دهد.

جدول ۳. توزیع پاسخگویان بر حسب سن

سن	فراوانی	درصد
۱۵-۱۶	۱۴۳	۴۲/۷
۱۷-۱۸	۱۵۴	۴۶
۱۹ و بالاتر	۳۸	۱۱/۳
جمع	۳۳۵	۱۰۰

مطابق با جدول فوق کمترین سن برابر با ۱۵ سال و بیشترین سن ۱۹ سال و بالاتر بوده است. بیشتر پاسخگویان نیز در مقطع سنی ۱۷-۱۸ قرار دارند.

وضعیت تأهل:

جدول ۴. توزیع پاسخگویان بر حسب وضعیت تأهل

وضعیت تأهل	فراوانی	درصد
مجرد	۳۱۰	۹۲/۵
متاهل	۲۵	۷/۵
جمع	۳۳۵	۱۰۰/۰

مطابق با جدول فوق ۹۲/۵ درصد از کل پاسخگویان مجرد و دارای بیشترین فراوانی بوده‌اند. همچنین ۷/۵ درصد از پاسخگویان متأهل بوده و کمترین فراوانی را داشته‌اند.

میزان تحصیلات پدر:

میزان تحصیلات پدر نشان‌دهنده میزان سال‌های اشتغال به تحصیل، پدر پاسخگویان است. بر این اساس، داده‌های جمع‌آوری شده به شرح جدول زیر است.

جدول ۵. توزیع پاسخگویان برحسب میزان تحصیلات پدر

درصد	فراوانی	میزان تحصیلات پدر
۳/۹	۱۳	بی سواد
۱۱/۳	۳۸	تا سیکل
۲۳/۳	۷۸	تا دیپلم
۲۶/۹	۹۰	فوق دیپلم
۲۶/۹	۹۰	لیسانس
۷/۸	۲۶	فوق لیسانس و بالاتر
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

نتایج جدول نشان می‌دهد ۲۶/۹ درصد پاسخگویان سطح تحصیلات پدرشان کاردانی یا کارشناسی بوده و بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و ۳/۹ درصد پاسخگویان نیز اعلام کرده‌اند که پدرشان بی‌سواد است.

میزان تحصیلات مادر:

جدول ۶. توزیع پاسخگویان برحسب میزان تحصیلات مادر

درصد	فراوانی	میزان تحصیلات مادر
۷/۸	۲۶	بی سواد
۲۳	۷۷	تا سیکل
۳۴/۶	۱۱۶	تا دیپلم
۱۹/۱	۶۴	فوق دیپلم
۷/۸	۲۶	لیسانس
۷/۸	۲۶	فوق لیسانس و بالاتر
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

نتایج جدول نشان می‌دهد ۳۴/۶ درصد را پاسخگویان تشکیل داده‌اند که سطح تحصیلات مادرشان دیپلم بوده و بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و ۲۶/۰ درصد پاسخگویان نیز اعلام کرده‌اند که مادرشان بی‌سواد است.

نوع شغل پدر:

جدول ۷. توزیع پاسخگویان برحسب نوع شغل پدر

نوع شغل پدر	فراوانی	درصد
کارگر	۱۲	۳/۶
بازاری	۲۵	۱۷/۵
کارمند	۱۸۱	۵۴
آزاد	۱۱۷	۳۴/۹
جمع	۳۳۵	۱۰۰/۰

نتایج جدول نشان می‌دهد که ۵۴/۰ درصد از پاسخگویان نوع شغل پدر خود را کارمند اعلام کرده‌اند و دارای بیشترین فراوانی هستند. همچنین ۱۷/۵ درصد از پاسخگویان شغل پدرشان کارگری بوده و کمترین فراوانی را داشته‌اند.

نوع شغل مادر:

جدول ۸. توزیع پاسخگویان برحسب نوع شغل مادر

نوع شغل مادر	فراوانی	درصد
بازاری	۶۵	۱۹/۴
کارمند	۵۱	۱۵/۲
خانه دار	۲۱۹	۶۵/۴
جمع	۳۳۵	۱۰۰/۰

نتایج جدول نشان می‌دهد که ۶۵/۴ درصد از پاسخگویان نوع شغل مادر خود را خانه‌داری اعلام کرده‌اند و دارای بیشترین فراوانی هستند. همچنین ۱۵/۲ درصد از پاسخگویان نیز نوع شغل مادر خود را کارمند معرفی کرده‌اند و دارای کمترین فراوانی هستند.

آیا از برنامه شبکه‌های ماهواره‌ای استفاده می‌کنید؟
 میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای به دو گروه بله و خیر تقسیم شده که در جدول (۹) ارائه شده است. جدول زیر توزیع فراوانی میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای را نشان می‌دهد.

جدول ۹. توزیع پاسخگویان بر حسب میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای

درصد	فراوانی	میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای
۵۴/۰	۱۸۱	بله
۴۶/۰	۱۵۴	خیر
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

هر روز چند ساعت از شبکه‌های ماهواره‌ای استفاده می‌کنید؟
 فراوانی زمان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای در جدول (۱۰) ارائه شده است.

جدول ۱۰. توزیع پاسخگویان بر حسب زمان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای

درصد	فراوانی	زمان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای
۱۴/۳۶	۲۶	کمتر از یک ساعت
۶۴/۰۸	۱۱۶	دو الی سه ساعت
۲۱/۵۴	۳۹	بیشتر از ۴ ساعت
۱۰۰/۰	۱۸۱	جمع

تفکیک نمونه بر حسب متغیر بعد اعتقادی دین داری

جدول ۱۱. آماره‌های توصیفی

انحراف استاندارد	مد	میانگین	بعد اعتقادی دین داری
۱/۴۵۴۸۲	۳	۳/۱۱۰۴	

با توجه به جدول (۱۱) می‌توان گفت متغیر بعد اعتقادی دین داری دارای میانگین ۳/۱۱۰۴ است. مقدار انحراف معیار نشان می‌دهد که متوسط پراکندگی بعد اعتقادی دین داری از میانگین ۱/۴۵۴۸۲ است.

جدول ۱۲. بررسی توزیع متغیر بعد اعتقادی دین داری

درصد فراوانی نسبی	فراوانی	
۱۹/۴	۶۵	کاملاً مخالفم
۱۱/۶	۳۹	مخالفم
۳۸/۲	۱۲۸	نظری ندارم
۰	۰	موافقم
۳۰/۷	۱۰۳	کاملاً موافقم
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

در جدول (۱۲) مشاهده می‌شود که میزان امتیازات بعد اعتقادی دین داری به چه صورت تفکیک شده است. با توجه به این جدول، می‌توان گفت بیشترین درصد (۳۸/۲) مربوط به رده سوم (نظری ندارم) است.

تفکیک نمونه بر حسب متغیر بعد مناسکی دین داری

جدول ۱۳. آماره‌های توصیفی

انحراف استاندارد	مد	میانگین	بعد مناسکی دین داری
۱/۱۱۴۶۸	۳	۲/۹۹۷۰	

با توجه به جدول (۱۳) می‌توان گفت متغیر بعد مناسکی دین‌داری دارای میانگین $2/9970$ است. مقدار انحراف معیار نشان می‌دهد که متوسط پراکندگی بعد مناسکی دین‌داری از میانگین، $1/11468$ است.

جدول ۱۴. بررسی توزیع متغیر بعد مناسکی دین‌داری

درصد فراوانی نسبی	فراوانی	
۱۱/۶	۳۹	کاملاً مخالفم
۱۹/۴	۶۵	مخالفم
۳۴/۳	۱۱۵	نظری ندارم
۲۶/۹	۹۰	موافقم
۷/۸	۲۶	کاملاً موافقم
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

در جدول (۱۴) مشاهده می‌شود که میزان امتیازات بعد مناسکی دین‌داری به چه صورت تفکیک شده است. با توجه به این جدول، می‌توان گفت بیشترین درصد ($0/34/3$) مربوط به رده سوم (نظری ندارم) است.

تفکیک نمونه بر حسب متغیر بعد عاطفی دین‌داری

جدول ۱۵. آماره‌های توصیفی

انحراف استاندارد	مد	میانگین	بعد عاطفی دین‌داری
۱/۳۹۳۲۸	۵	۳/۵۶۴۲	

با توجه به جدول (۱۵) می‌توان گفت متغیر بعد عاطفی دین‌داری دارای میانگین $3/5642$ است. مقدار انحراف معیار نشان می‌دهد که متوسط پراکندگی بعد عاطفی دین‌داری از میانگین، $1/39328$ است.

جدول ۱۶. بررسی توزیع متغیر بعد عاطفی دین داری

درصد فراوانی نسبی	فراوانی	
۱۱/۶	۳۹	کاملاً مخالفم
۱۱/۶	۳۹	مخالفم
۲۳/۳	۷۸	نظری ندارم
۱۵/۵	۵۲	موافقم
۳۷/۹	۱۲۷	کاملاً موافقم
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

در جدول (۱۶) مشاهده می شود که میزان امتیازات بعد عاطفی دین داری به چه صورت تفکیک شده است. با توجه به این جدول، می توان گفت بیشترین درصد (۳۷/۹) مربوط به رده پنجم (کاملاً موافقم) است.

تفکیک نمونه بر حسب متغیر دین داری کلی

جدول ۱۷. آماره های توصیفی

انحراف استاندارد	مد	میانگین	دین داری کلی
۱/۳۸۹۳۶	۵	۳/۶۴۴۸	

با توجه به جدول (۱۷) می توان گفت متغیر دین داری کلی دارای میانگین ۱/۶۴۴۸ است. مقدار انحراف معیار نشان می دهد که متوسط پراکندگی دین داری کلی از میانگین، ۱/۳۸۹۳۶ است.

جدول ۱۸. بررسی توزیع متغیر دینداری کلی

درصد فراوانی نسبی	فراوانی	
۱۱/۶	۳۹	کاملاً مخالفم
۷/۸	۲۶	مخالفم
۲۷/۲	۹۱	نظری ندارم
۱۱/۳	۳۸	موافقم
۴۲/۱	۱۴۱	کاملاً موافقم
۱۰۰/۰	۳۳۵	جمع

در جدول (۱۸) مشاهده می‌شود که میزان امتیازات دین‌داری کلی به چه صورتی تفکیک شده است. با توجه به این جدول، می‌توان گفت بیشترین درصد (۴۲/۱) مربوط به رده پنجم (کاملاً موافقم) است.

آمار استنباطی

فرضیه اول: تفاوت بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد اعتقادی دین‌داری دانش‌آموزان

فرض صفر: « بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد اعتقادی دین‌داری دانش‌آموزان

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2, \dots, \mu_n \text{ « رابطه وجود ندارد.»}$$

فرضیه مقابل: « بین میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد اعتقادی دین‌داری

$$H_1 : \mu_1 \neq \mu_2 \neq \dots, \mu_n \text{ « دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.»}$$

جدول ۱۹. آزمون T-Test بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد اعتقادی دین‌داری دانش‌آموزان

متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	سطح معنی‌داری	T	سطح معنی‌داری
بله	۱۸۱	۲/۶۴	۱/۴۵	۱/۹۸۰	۰/۱۶۰	-۶/۸۲۸	۰/۰۰۰
خیر	۱۵۴	۳/۶۶	۱/۲۵				

مطابق با جدول (۱۹) اندازه T برابر ۶/۸۲۸- با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ شده، پس می‌توان فرض صفر را رد کرد. یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه‌ها از لحاظ بعد اعتقادی دین‌داری با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند)، بیشتر است می‌توان گفت که بعد اعتقادی دین‌داری در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند، بیشتر است.

فرضیه دوم: تفاوت بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد مناسکی دین‌داری دانش‌آموزان

فرض صفر: « بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد مناسکی دین‌داری دانش‌آموزان

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2, \dots, \mu_n \text{ « وجود ندارد.»}$$

فرضیه مقابل: « بین میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد مناسکی دین‌داری

$$H_1 : \mu_1 \neq \mu_2 \neq, \dots, \mu_n \text{ « دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.»}$$

جدول ۲۰. آزمون T-Test بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد مناسکی دین‌داری دانش‌آموزان

متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	سطح معنی‌داری	T	سطح معنی‌داری
بله	۱۸۱	۲/۶۴	۰/۹۸	۱/۷۶۸	۰/۱۸۵	-۶/۷۴۹	۰/۰۰۰
خیر	۱۵۴	۳/۴۲	۱/۱۲				

مطابق با جدول (۲۰) اندازه T برابر ۶/۷۴۹- با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ شده، پس می‌توان فرض صفر را رد کرد: یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه‌ها از لحاظ بعد مناسکی دین‌داری با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند) بیشتر است می‌توان گفت که بعد مناسکی دین‌داری در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند، بیشتر است.

فرضیه سوم: تفاوت بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد تجربی دین‌داری دانش‌آموزان فرض صفر: « بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد تجربی دین‌داری دانش‌آموزان رابطه

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2, \dots, \mu_n \text{ « وجود ندارد.»}$$

فرضیه مقابل: « بین میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد تجربی دین‌داری

$$H_1 : \mu_1 \neq \mu_2 \neq, \dots, \mu_n \text{ « دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.»}$$

جدول ۲۱. آزمون T-Test بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و بعد تجربی دین‌داری دانش‌آموزان

متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	سطح معنی‌داری	T	سطح معنی‌داری
بله	۱۸۱	۲/۹۹	۱/۴۱	۱۱/۷۲۳	۰/۰۰۱	-۹/۱۵۱	۰/۰۰۰
خیر	۱۵۴	۴/۲۴	۱/۰۲				

مطابق با جدول (۲۱) اندازه T برابر ۹/۱۵۱- با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ شده، پس می‌توان فرض صفر را رد کرد؛ یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه‌ها از لحاظ بعد تجربی دین‌داری با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند) بیشتر است، می‌توان گفت که بعد تجربی دین‌داری در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند، بیشتر است. فرضیه چهارم: تفاوت بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و دین‌داری کلی دانش‌آموزان

فرض صفر: « بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و دین‌داری کلی دانش‌آموزان رابطه وجود ندارد.» $H_0 : \mu_1 = \mu_2, \dots, \mu_n$

فرضیه مقابل: « بین میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و دین‌داری کلی

دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.» $H_1 : \mu_1 \neq \mu_2 \neq \dots, \mu_n$

جدول ۲۲. آزمون T-Test بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و دین‌داری کلی دانش‌آموزان

متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	سطح معنی‌داری	T	سطح معنی‌داری
بله	۱۸۱	۲/۹۹	۱/۲۰	۰/۰۷۰	۰/۷۹۲	-۱۰/۷۶۸	۰/۰۰۰
خیر	۱۵۴	۴/۴۰	۱/۲۰				

مطابق با جدول (۲۲) اندازه T برابر ۱۰/۷۶۸- با سطح معنی داری ۰/۰۰۰ شده، پس می توان فرض صفر را رد کرد. یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه ها از لحاظ دین داری کلی با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می کنند) بیشتر است می توان گفت که دین داری کلی در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند، بیشتر است.

نتیجه گیری

میزان امتیازهای دین داری با بیشترین درصد (۰/۴۲/۱) برای گزینه (کاملاً موافقم) است با آزمون فرضیه تفاوت بین استفاده از شبکه ماهواره ای در بعد اعتقادی دین داری از آزمون T-test بهره بردیم. اندازه T برابر ۶/۸۲۸- با سطح معنی داری ۰/۰۰۰ شده که از ۰/۰۵ کمتر است؛ یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه ها از لحاظ بعد اعتقادی دین داری با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می کنند) بیشتر است، می توان گفت که بعد اعتقادی دین داری در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند، بیشتر است. کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند، برای نگه داشتن دین داری شان، از چنین ابزاری بهره برداری نمی کنند.

با آزمون فرضیه تفاوت بین استفاده از شبکه های ماهواره ای در بعد مناسکی دین داری دانش آموزان از آزمون T-test استفاده کرده ایم. با سطح معنی داری ۰/۰۰۰ شده که از ۰/۰۵ کمتر است؛ یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه ها از لحاظ بعد مناسکی دین داری با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می کنند) بیشتر است، می توان گفت که بعد مناسکی دین داری در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی کنند، بیشتر است. کسانی که از ماهواره استفاده می کنند دین داری شان حالت مناسکی دارد و تأثیر دین داری شان در رفتارهای اجتماعی همانند استفاده از ماهواره اثر گذار نیست.

- برای آزمون تفاوت بین استفاده از شبکه های ماهواره ای و بعد تجربی دین داری دانش آموزان از آزمون T-test استفاده کرده ایم. اندازه T برابر ۹/۱۵۱- با سطح معنی داری

۰/۰۰۰ شده که از ۰/۰۵ کمتر است، یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه‌ها از لحاظ بعد تجربی دین‌داری با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل این که میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند) بیشتر است، می‌توان گفت که بعد تجربی دین‌داری در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند، بیشتر است. کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند دین‌داری‌شان به شکل عینی و تجربی در رفتارهایی همانند دیدار از صحنه‌ها مانند ماهواره نمود می‌یابد و دین‌داری‌شان واقعی‌تر است.

- برای آزمون تفاوت بین استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای و دین‌داری کلی دانش‌آموزان از آزمون Ttest استفاده کرده‌ایم. اندازه T برابر ۱۰/۷۶۸- با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ شده که از ۰/۰۵ کمتر است یعنی واریانس دو گروه با هم برابر نیست و گروه‌ها از لحاظ دین‌داری کلی با یکدیگر تفاوت دارند. به دلیل اینکه میانگین گروه دوم (کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند) از میانگین گروه اول (کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند) بیشتر است، می‌توان گفت که دین‌داری کلی در بین کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند بیشتر است. برآیند پژوهش ما بر دین‌داری بیشتر بر کسانی که از ماهواره استفاده نمی‌کنند حکم می‌کند.

- برای آزمون تفاوت بین وضعیت تأهل پاسخگویان و استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای از آزمون خی دو استفاده کرده‌ایم. مقدار خی دو با درجه آزادی یک برابر ۰/۰۱۲ شده است. سطح معنی‌داری نیز برابر ۰/۸۳۲ شده است. بر این اساس، فرضیه تفاوت بین وضعیت تأهل پاسخگویان با استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای تأیید نمی‌شود. یعنی بین استفاده از ماهواره و وضعیت تأهل ارتباط معناداری وجود ندارد.

برابر نتایج به دست آمده می‌توان گفت که نظریات امانوئل کاستلز و نظریه ناهماهنگی شناختی لئون فستینگر نتایج فرضیه‌های ما را تأیید می‌کنند. امانوئل کاستلز آثار گسترش رسانه‌های ارتباطی و مهم‌تر از آن، آثار گسترش فناوری‌های اطلاعات بر زندگی اجتماعی انسان‌ها را بررسی کرده است. به نظر کاستلز، علاوه بر حوزه اقتصاد، حوزه‌های سیاست و فرهنگ (دین) نیز کاملاً تحت تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی قرار گرفته‌اند و دگرگونی‌های بزرگی در آن‌ها پدیدار

شده یا در حال پدیدار شدن است. کاستلز جامعه کنونی را با عنوان جامعه شبکه‌ای می‌نامد؛ یعنی جامعه‌ای که تمامی عناصر آن به واسطه فناوری اطلاعاتی در هم تنیده‌اند. در چنین جامعه‌ای دگرگونی‌های بزرگی در حوزه‌های هویت و فرهنگ پدیدار شده یا در حال ظهور است. از یک طرف، فرهنگ مدرن - غالباً غربی - در حال گسترش به سراسر جهان و بسط هژمونی خود است و از سوی دیگر، در برابر هژمونی این فرهنگ مدرن، در حوزه‌های دینی، فرهنگی، ملی، قومی و محلی مقاومت‌هایی در سراسر جهان (حتی در بخش‌هایی از جهان توسعه‌یافته) پدیدار شده است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۹). به نظر او، بنیادگرایان دینی، ملی‌گرایان، محلی‌گرایان، طرفداران حقوق زنان و مدافعان محیط زیست، فاعلان (سوژه‌های) نوظهور در عصر اطلاعات هستند. آن‌ها امروز سنگر مبارزه با جهانی شدن را برپا داشته‌اند و هویت‌های جمعی خودشان را می‌سازند (پولادی، ۱۳۸۷).

همچنین عمومی‌ترین نظریه از میان تمام نظریه‌های هماهنگی و نظریه‌ای که گسترده‌ترین داده‌های تجربی را به وجود آورده است، نظریه ناهماهنگی شناختی لئون فستینگر است. این نظریه در عین حال مناقشه‌زادی نیز در حوزه روان‌شناسی اجتماعی ایجاد کرده است. مفهوم سازگاری و هماهنگی بر این فرض استوار است که ناهماهنگی موجب تنش روان‌شناختی یا ناسازگاری در انسان‌ها می‌شود که نتیجه آن فشار درونی برای از میان بردن یا کاهش ناهماهنگی و در صورت امکان، حصول هماهنگی است (سورین و تانکارد، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

برحسب نظریه ناهماهنگی، دو عنصر از آگاهی در رابطه‌ای ناهماهنگ قرار دارند؛ البته با در نظر گرفتن این دو عنصر به تنهایی، مشاهده یک عنصر از عنصر دیگر پیروی کند. مثل دیگر نظریه‌های هماهنگی، در این نظریه اعتقاد بر این است که ناهماهنگی که از جهت روان‌شناختی ناراحت‌کننده است، شخص را به کوشش برای کاهش ناهماهنگی و حصول هماهنگی برمی‌انگیزاند. و علاوه بر کوشش برای کاهش ناهماهنگی، شخص فعالانه از موقعیت‌ها و اطلاعاتی که احتمال دارد ناهماهنگی را افزایش دهند، پرهیز می‌کند. در ناهماهنگی شناختی عناصر مورد بحث ممکن است: ۱. با یکدیگر بی‌ارتباط باشند، ۲. با یکدیگر سازگار باشند، ۳. با یکدیگر ناسازگار باشند. گفتنی است لازم نیست روابط از نظر منطقی با سازگاری یا ناسازگاری مرتبط باشند (سورین و تانکارد، ۱۳۸۱: ۲۲۶).

اما پافشاری اصلی این نظریه بیشتر روی چگونگی استفاده افراد از اطلاعات است. اطلاعاتی که افراد از رسانه‌های جدیدی مثل ماهواره دریافت می‌کنند، ممکن است با اطلاعات و شناخته‌های افراد که در اثر جامعه‌پذیری و تأثیر مکان و سرزمین دارند، ناهماهنگ یا ناسازگار باشد و افراد را دچار تنش شناختی کند و به سوی یکی از مهم‌ترین تنش‌ها یعنی تضعیف دین سوق دهد. در حوزه رفتار نیز ممکن است افراد با ناهنجاری‌های رفتاری بریده از واقعیت، مواجه شوند.

پیشنهاد‌های پژوهش

۱. با توجه به یافته‌های پژوهش، با افزایش ابعاد دین‌داری افراد، از میزان استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای توسط آنان کاسته می‌شود. بنابراین، در راستای نهادینه کردن باورهای دینی در جوانان بایستی از شیوه‌هایی استفاده شود که در آن با بیانی جذاب به ترغیب دین در جوانان پردازد. برای این منظور، باید دین به عنوان یک اعتقاد و میراث فرهنگی احیا شود تا قابلیت انتقال به نسل‌های بعدی را پیدا کند. این امر سبب می‌شود که افراد داوطلبانه برای درونی کردن دین تلاش کرده، باور کنند که برای پذیرفتن دین، اجباری در کار نیست.
۲. توجه نهادهای آموزشی (دانشگاه‌ها و مدارس) به استفاده از ابعاد دین‌داری در کتب، مقالات و کلاس‌های درس ضروری به نظر می‌رسد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. آرون، ریمون (۱۳۷۵). *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*. ترجمه باقر پرهام. تهران: نشر علمی فرهنگ.
۲. آسابرگر، آرتور (۱۳۸۳). *روش‌های تحلیل رسانه‌ها*. ترجمه پرویز اجلالی. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها. چ ۲. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۳. احمدی، یعقوب (۱۳۸۸). «وضعیت دین‌داری و نگرش به آینده دین در میان نسل‌ها، مطالعه موردی شهر سنندج». *خانه معرفت فرهنگی اجتماعی*. س اول، ش اول. صص ۱۷-۴۴.
۴. پولادی کمال (۱۳۸۷). «جهانی‌شدن و هویت فرهنگی»، *پژوهش‌نامه پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام*، ش ۱۹.
۵. تامپسون جان، بروکشایر (۱۳۸۰). *نظریه اجتماعی رسانه‌ها*. ترجمه مسعود اوحدی. چ اول. تهران: سروش.
۶. حبیب‌زاده خطبه‌سرا، رامین (۱۳۸۴). «بررسی انواع دینداری در بین دانشجویان». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۷. رفعت‌جاه، مریم و شکوری، علی (۱۳۸۴). «اینترنت و هویت اجتماعی». *فصلنامه پژوهش زنان*. دوره اول، ش ۲.
۸. ساروخانی، باقر (۱۳۸۴). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*. تهران: نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۹. سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۷۷). «نگرش و رفتار دینی نوجوانان تهرانی». *فصلنامه نمایه پژوهش*، ش ۷ و ۸.
۱۰. سرمندی، محمود (۱۳۸۰). «بررسی رابطه دین‌داری با بازده‌های تربیتی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر قم». *واژگان پژوهی قرآنی*. قم: نشر الهادی.
۱۱. سورین ورنر، تانکارد جیمز (۱۳۸۱). *نظریه‌های ارتباطات*. ترجمه علیرضا دهقان. چ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۶). *تفسیر المیزان*. تبریز: احرار تبریز.
۱۳. قاضی طباطبایی، محمود (۱۳۸۱). *تکنیک‌های خاص تحقیق*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

۱۴. کاستلز مانوئل (۱۳۸۰). *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*. ترجمه حسن چاوشیان. چ اول. تهران: طرح نو.
۱۵. گنجی، محمد (۱۳۸۳). «تبيين وضعيت دين داری دانشجویان دانشگاه اصفهان»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*.
۱۶. گیدنز آنتونی (۱۳۸۷). *پیامدهای مدرنیت*. ترجمه محسن ثلاثی. چ ۴. تهران: نشر مرکز.
۱۷. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی*. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
۱۸. مطهری، مرتضی (۱۳۶۹). *مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی*، مجموعه آثار. ج ۲. تهران: انتشارات صدرا.
۱۹. موحد، مجید و حلیمه، عنایت (۱۳۸۵). «اسلام و دموکراسی: مطالعه جامعه‌شناختی رابطه بین دین‌داری و تمایل به دموکراسی در شیراز». *مجله مطالعات اجتماعی ایران*. ش ۱. س اول.
۲۰. نوبخت، احمد (۱۳۸۷). «رابطه دین‌داری و گرایش به جهانی شدن در میان کارکنان منطقه ویژه انرژی پارس». *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*. دوره ۲۷. ش اول.
۲۱. همیلتون، ملکم (۱۳۷۷). *جامعه‌شناس دین*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: تیبانی.